

Teresa Bulska-Leśniak

Ośrodek Diagnostyki Edukacyjnej w Krakowie

Wyrównać. Utrwalić. Rozwinąć. O sukcesach i porażkach gimnazjalistów na podstawie diagnoz ODE z języka polskiego

Uczniowie gimnazjum przygotowują się do zmiany formuły egzaminu. Będzie to znacząca zmiana, dlatego uczniowie i nauczyciele potrzebują materiałów ćwiczeniowych i wypowiedzi, jak pracować na lekcjach, aby egzamin zakończył się sukcesem. Pracownicy Ośrodka Diagnostyki Edukacyjnej opracowują diagnozy i materiały ćwiczeniowe dla każdego poziomu kształcenia, także dla gimnazjalistów. Wsłuchujemy się w ich opinie, rozpoznajemy potrzeby i staramy się wyjść im naprzeciw. Przygotowane przez ODE we współpracy z nauczycielami i uczniami jednego z krakowskich gimnazjum filmy o poszczególnych częściach egzaminu są z jednej strony zapisem wątpliwości i uwag uczniów i nauczycieli, a z drugiej zawierają wskazówki do pracy na lekcjach i w domu. Zachęcona rozmowami ekspertów ODE z uczniami i nauczycielami postanowiłam przyrzeć się wynikom diagnoz z języka polskiego zaproponowanych klasom drugim przez ODE w roku szkolnym 2010/2011.

Diagnoza ODE jest zawsze przygotowana według przejrzystego schematu. Po przeprowadzeniu pierwszej części badania nauczyciel wpisuje wyniki swoich uczniów do systemu i otrzymuje informacje o ich jakości na tle całej populacji, która diagnozę rozwiązała. Na tej podstawie wie, jak wykorzystać materiały naprawcze (karty pracy), aby wyćwiczyć umiejętności, które uczniowie opanowali słabo bądź ich nie opanowali, utrwalić dobrze opanowane i rozwinąć te, które są najmocniejszą stroną jego klasy. Karty pracy, z których korzysta się w szkole, składają się bowiem z trzech części: wyrównującej, w domyśle braki uczniów, utrwalającej to, co umieją i rozwijającej ich zainteresowania. Nauczyciel sam decyduje, jak skorzysta z tych materiałów. Następnie uczniowie piszą drugi sprawdzian diagnostyczny. Po wpisaniu wyników do systemu można porównać wyniki pierwszego i drugiego testu, a następnie wyciągnąć wnioski dotyczące nie tylko danej klasy, ale i całej szkoły, stylu pracy nauczyciela, metod pracy do zastosowania w przyszłości...

Wyniki uzyskane przez uczniów nie są zaskoczeniem, szczególnie że zmiany w egzaminie z języka polskiego nie będą rewolucyjne, jak można wnioskować z zapisów podstawy programowej i informatora. Postanowiłam wybrać kilka zadań z obu części diagnozy i bliżej przyrzeć się sukcesom i porażkom rozwiązujących je uczniów klas drugich gimnazjum w lutym 2011 roku (pierwsza część diagnozy) i w kwietniu (część druga). Piętą Achillesową uczniów na każdym poziomie kształcenia jest ortografia. Gimnazjaliści też nie radzą sobie z zadaniami dotyczącymi ortografii. W pierwszej części diagnozy otrzymali do rozwiązania następujące zadanie:

Zadanie 10. (0–1)

Dokończ zdanie, dobierając z ramki odpowiednie uzasadnienie reguły ortograficznej.

oznacza nazwę obrzędu ♦ jest nazwą nabożeństwa ♦
dotyczy każdego dnia poprzedzającego jakieś święto ♦
oznacza dzień poprzedzający Boże Narodzenie

Wyraz Wigilia piszemy wielką literą, gdy _____
_____, zaś małą, kiedy _____

Aż 73% rozwiązujących nie poradziło sobie z tym zadaniem. Czy porażka ma swoje źródło tylko w niezajomości zasad ortografii? Można się obawiać, że gimnazjaliści nie rozumieją wszystkich znaczeń słowa „wigilia”. Kłopoty uczniów z leksyką i frazeologią są dość częste i ujawniają się nie tylko w zadaniach testowych (w omawianym teście związek frazeologiczny określający reakcje bohatera właściwie wskazało zaledwie 32% rozwiązujących), ale także w dłuższych wypowiedziach pisemnych.

Problemy sprawia również analiza i interpretacja utworu literackiego, szczególnie liryki. W omawianym teście diagnostycznym poproszono uczniów, aby wyjaśnili, kto jest adresatem osoby mówiącej w wierszu Czesława Miłosza *Który skrzywdziłeś*. Było to zadanie otwarte, co niewątpliwie wpłynęło na poziom jego trudności. Poprawnie odpowiedziało tylko 22% piszących. Wskazanie, że chodzi o kogoś, kto ma władzę nad ludźmi, wymagało nie tyle wstępnego rozpoznania tekstu, ale zrozumienia sensu wiersza po uważnej lekturze całości. Wynik tego zadania jest porażką, ale „porażka nigdy nie jest totalna”. Pomóc w radzeniu sobie z trudnościami powinny zadania takie jak zaproponowane w karcie pracy w materiałach naprawczych na poziomie wyrównującym (zamieszczone poniżej zadanie 5.).

Zadanie 5.

Choć postać mówiąca zwraca się do kogoś w liczbie pojedynczej, można uznać, że adresatem jej wypowiedzi może być każdy, kto ma władzę nad innymi ludźmi. Dlaczego? Uzupełnij odpowiedź wyrazami z ramki w odpowiedniej formie.

konkretna ♦ pozornie ♦ los ♦ krzywda ♦ zaimek

Wypowiedź postaci mówiącej tylko _____ skierowana jest do _____ osoby. Postać mówiąca nie nazywa tej osoby, zwraca się do niej za pomocą _____ *który*. Tym *którym* może być każdy, od kogo zależy _____ innych ludzi i używa swej władzy do wyrządzania im _____.

Konstrukcja zadania jest następująca: odpowiedź oczekiwana w diagnozie została wpisana do polecenia zakończonego pytaniem, odpowiedź sformułowano, rolą ucznia było uzupełnienie odpowiedzi podanymi w ramce wyrazami.

Zbyt łatwe? Takie ćwiczenie nie powinno być trudne, powinno być kształcające. Celem zadania było uczenie analizy wiersza. Każdego wiersza, nie tylko wspomnianego utworu Miłosza. Jeżeli gimnazjalista nie opanuje warsztatu, nie poradzi sobie z tekstem danym do analizy na egzaminie. Będzie miał również kłopoty w szkole ponadgimnazjalnej, gdzie ów warsztat będzie mu niezbędny. Zadanie, o którym mowa, ma jeszcze inne zalety: wzbogaca słownictwo, uczy logicznego budowania krótkiej wypowiedzi argumentacyjnej, wymaga użycia słów w odpowiednich formach fleksyjnych.

Jeżeli naszym celem jest utrwalenie umiejętności, możemy wykorzystać inną, trudniejszą, wersję zadania (zamieszczam ją poniżej). Rozwiązujący zadanie uczeń musi się wykazać umiejętnością argumentowania.

Zadanie 5.

Choć postać mówiąca zwraca się do kogoś w liczbie pojedynczej, można uznać, że adresatem jej wypowiedzi może być każdy, kto ma władzę nad innymi ludźmi. Dlaczego?

Karty pracy pomagają uczniowi ćwiczyć umiejętności, z którymi miał kłopoty, lub doskonalić opanowane czynności. Dla nauczyciela mogą też być podpowiedzią, jak pracować na lekcji i jakie ćwiczenia proponować do wykonania w domu. Zrozumienie różnic między trudnym dla uczniów zadaniem z diagnozy a zadaniami zaproponowanymi w materiałach naprawczych pomaga w planowaniu pracy nad analizą utworów lirycznych także w klasach młodszych.

W drugiej diagnozie, przeprowadzonej w kwietniu, zainteresowała mnie wiązka zadań związanych z bajką Ignacego Krasickiego *Syn i ojciec*.

Ignacy Krasicki

Syn i ojciec

Każdy wiek ma goryczy, ma swoje przywary:
Syn się męczył nad książką, stękał ojciec stary.
Ten nie miał odpoczynku, a tamten swobody:
Plakał ojciec, że stary; plakał syn, że młody.

I. Krasicki, *Syn i ojciec*, [w:] *Bajka polska*, Ossolineum 1992.

Wiązkę tworzyły trzy zadania zamknięte badające umiejętność analizy i interpretacji tekstu. Pierwsze z nich (w teście zadanie 10.), które zamieszczam poniżej, rozwiązało tylko 26% uczniów. Wynik ten potwierdza kłopoty z interpretacją tekstów. Co mogło być przyczyną porażki? Może archaiczny język utworu? Może podobieństwo dystraktorów? Może atrakcyjność odpowiedzi A? Może pośpiech, który przeszkodził w uważnym przeczytaniu polecenia? Może metoda pracy przyjęta na lekcji przez nauczyciela, który bajek Krasickiego nie analizował szczegółowo, odczytując tylko ich morały? Warto zadawać takie pytania uczniom. Przygotowanie się do egzaminu to nie tylko nabywanie wiedzy i umiejętności merytorycznych, ale także ćwiczenie strategii rozwiązywania zadań, a w tym przypadku czytania polecenia ze zrozumieniem. Nie chodziło bowiem o „przetłumaczenie” frazy na współczesną polszczyznę, jak postąpiła większość uczniów, ale o zinterpretowanie jej w kontekście całej bajki, co czytamy w odpowiedzi **B**.

Zadanie 10. (0–1)

Jak należy rozumieć pierwszy wers w kontekście całej bajki?

- A. Każdy okres życia ma swoje zalety i wady.
- B. Każdy widzi jakieś wady w swoim wieku.
- C. Każdy wiek jest dobry mimo narzekań.
- D. Każda gorycz ma swoją przyczynę.

Kolejne zadanie również okazało się trudne. Poprawnie odpowiedziało 38% uczniów. Prawdopodobnie nie tyle z powodu niezrozumienia utworu, ile z pośpiechu. Proszę spróbować je rozwiązać. Czy wybrali Państwo odpowiedź A?

Zadanie 11. (0–1)

Zaimki *ten* i *tamten* w trzecim wersie wskazują kolejno na

- A. ojca i syna.
- B. syna i ojca.
- C. wiek stary i wiek młody.
- D. wiek młody i wiek stary.

Trzecie z zadań w wiązce nie sprawiło już gimnazjalistom tyle kłopotu co poprzednie. Zostało dobrze rozwiązane przez 84% uczniów, którzy wybrali odpowiedź D.

Zadanie 12. (0–1)

Jaka życiowa nauka wynika z bajki *Syn i ojciec*?

- A. Młodość jest lepsza od starości.
- B. Nieszczęście przechodzi z ojca na syna.
- C. Człowiek w życiu nie może być szczęśliwy.
- D. Trzeba widzieć zalety, a nie wady swojego wieku.

Co jeszcze sprawiło trudność gimnazjalistom rozwiązującym diagnozę kwietniową? Przyjrzyjmy się zadaniom 5. i 6. Jedno było raczej łatwe, rozwiązało je 78% uczniów, drugie trudne, sprostało mu 37% piszących. Obydwa były związane z fragmentami tekstu Andrzeja Markowskiego *Polszczyzna znana i nieznaną*. Fragment dotyczy pochodzenia i znaczenia słów: urlop, ferie i wakacje. Ciekawe, czy zgadną Państwo, które z zadań było tym trudnym?

Zadanie 5. (0–1)

Wzorując się na przytoczonych w pierwszym akapicie definicjach słowa *wakacje*, zdefiniuj współczesne znaczenie słowa *ferie*.

ferie – _____

Zadanie 6. (0–1)

Połącz kreskami wyrazy *ferie* i *urlop* z dziedzinami, z których się wywodzą.

	ferie		urlop	
kultura	wojsko	technika	medycyna	prawo

Większość piszących nie miała kłopotu z rozwiązaniem zadania 5. Wynik ten powinien cieszyć, ponieważ umiejętność definiowania pojęć jest bardzo potrzebna w życiu. Poza tym dobre wykonanie zadania świadczy o zrozumieniu załączonego tekstu. Czy jednak nie za szybko dajemy się zwieść wynikowi? Na łatwość zadania wpłynął zapewne sposób jego sformułowania. Zgodnie z poleceniem uczeń miał wzorować się na autorze tekstu, który w pierwszym akapicie sformułował krótkie definicje słowa „wakacje”. Wystarczyło zatem stwierdzenie: ferie – okres wolny od nauki szkolnej. To rzeczywiście nie powinno sprawić kłopotu. Stąd moje wątpliwości, czy rozwiązanie na poziomie 78% to powód do radości, czy jednak lekkiego niepokoju.

Trudne było zadanie 6. Wymagało uważnej lektury tekstu i skupienia. Skoncentrowany uczeń powinien sobie z nim poradzić, bo prof. Markowski jasno tłumaczy w artykule, że słowo „ferie” wywodzi się z języka prawniczego (*XVIII-wieczni uczniowie prawdopodobnie nie zażywali jeszcze ferii, gdyż w owym czasie słowo to było przede wszystkim terminem sądowym i oznaczało ‘czas przeznaczony sądom na odpoczynek’. Do szkolnictwa zaczęto ten wyraz odnosić później, ale już w XIX wieku był on używany w dzisiejszym znaczeniu.*), a „urlop” z wojskowego (*Nazwa ta jest również niepolska. Zapożyczyliśmy ją z języka niemieckiego (Urlaub), początkowo na określenie wolnych dni żołnierza.*). Moim zdaniem przyczyną porażki uczniów była przede wszystkim nieuwaga. Co robić? Ćwiczyć czytanie ze zrozumieniem, a przy okazji tak interesującej problematyki kwestie zapożyczeń. W materiałach naprawczych nauczyciel mógł znaleźć szereg zadań, które są w tym pomocne. Zwrócę uwagę na dwa typy zadań, które podobnie jak poprzednie mogą być inspiracją do dalszej pracy.

Polecenia reprezentujące pierwszy z typów uczą uważnego czytania tekstu – w zadaniu oznaczonym przeze mnie X na poziomie wyrównywania braków, w zadaniu Y na poziomie utrwalania umiejętności.

Zadanie X**Zadanie 1.**

Tekst Andrzeja Markowskiego mówi o pochodzeniu, znaczeniu i sposobie odmiany popularnego rzeczownika *wakacje*. Wyraz ten funkcjonuje w języku polskim co najmniej od

A. 700 lat.

B. 500 lat.

C. 200 lat.

D. 100 lat.

Zadanie Y

Zadanie 1.

Zaznacz wszystkie poprawne odpowiedzi.

Posługując się słowami, nie zawsze zdajemy sobie sprawę z ich historii. Od czasu, kiedy polszczyzna zapożyczyła z języka łacińskiego rzeczownik *wakacje*, zmieniły się:

- znaczenie tego wyrazu,
- sposób odmiany tego wyrazu,
- nacechowanie stylistyczne tego wyrazu,
- czas trwania wakacji szkolnych.

Uważny uczeń będzie wiedział, że wyraz „wakacje” funkcjonuje w polszczyźnie co najmniej od 500 lat i że na przestrzeni wieków zmieniło się (zawęziło) jego znaczenie (kiedyś oznaczał także odprawę), sposób odmiany i czas trwania wakacji. Pozytywne nacechowanie stylistyczne nie uległo zmianie.

Drugi typ zadań w materiałach naprawczych wykorzystuje tematykę artykułu i dotyczy zapożyczeń. Zobaczmy, jak nauczyciel może pracować z klasą, aby wyrównać poziom, utrwalić umiejętności i wreszcie wpłynąć na rozwój tych wychowanków, którzy w teście diagnostycznym nie popełnili błędów. Interesujące jest polecenie, z pomocą którego nauczyciel może wyrównywać poziom klasy. Zadaniem jest wyraźnie zainspirowane artykułem. Zadaniem ucznia jest analizowanie zmian w znaczeniu wyrazów. Uczeń staje się poniekąd badaczem historii języka.

Zadanie 2.

Na przestrzeni wieków słowa zmieniają swoje znaczenie, przeobrażając się w związku z postępowaniem cywilizacji i zmianami kulturowymi. Uzupełnij tabelę.

Wyraz	Dawniej	Obecnie
pociąg	‘pojazd ciągnięty przez konie’	
piwnica	‘miejsce, gdzie przechowuje się piwo’	
brak	‘wybór, to, co zostało wybrane’	
złodziej	‘złoczyńca’	
bydło	‘byt, stan dobrobyt’	
zboże	‘bogactwo, majątek, zbiory’	
paragon	nazwa niemieckiej firmy papierniczej produkującej bloczki kasowe (od nazwiska właściciela)	

Rozwijanie umiejętności polega na wykorzystaniu wypełnionej już powyższej tabeli jako materiału do uzupełnienia następującego tekstu:

Uzupełnij informacje, wpisując po 2 przykłady wyrazów z powyższej tabeli.

- Zmiany znaczeniowe wyrazów mogą polegać na ograniczeniu znaczenia wyrazu, czyli zawężeniu jego treści. Przykładem wyrazu, który zawężił swoje znaczenie, jest wyraz *żyto*, który w języku staropolskim (do ok. XV – XVI w.) oznaczał ‘podstawa życia, plody służące do utrzymania życia’. W okresie średniopolskim (do połowy XVIII w.) wyraz *żyto* oznaczał ‘rośliny zbożowe w ogóle’, a więc jego znaczenie ograniczyło się do niektórych tylko produktów stanowiących ‘podstawę życia’. Obecnie znaczenie zawężono do dzisiaj *żyto* to ‘gatunek zboża’.

Wyrazy, których znaczenie uległo zawężeniu, to np.: _____

- Inny typ zmiany znaczeniowej to rozszerzenie znaczenia. Przykładem wyrazu, który poszerzył swoje znaczenie jest wyraz *sklep*, który w języku staropolskim oznaczał ‘miejsce, gdzie jest sklepienie’. W XVIII wieku znaczenie rzeczownika *sklep* poszerzyło się i do dzisiaj wyraz ten oznacza ‘lokal, pomieszczenie, w którym sprzedaje się towary’.

Wyrazy, których znaczenie uległo rozszerzeniu, to np.: _____

- Zmiany znaczeniowe mogą polegać także na przeniesieniu znaczenia, np. wyraz *bezcenny*, który przed XVIII wiekiem oznaczał ‘bez wartości, nic nie wart’, dziś oznacza ‘drogocenny, kosztowny’.

Wyrazy, których znaczenie uległo przeniesieniu, to np.: _____

Skoro wkroczyliśmy na interesujący teren analizy znaczeniowej wyrazów, na koniec inny przykład kształtowania sprawności językowej w tym zakresie na różnych poziomach. Uczeń nadal jest badaczem. Nie odtwarza, tylko przetwarza dane treści. Utrwala nabytą wiedzę i umiejętności, rozwiązując zadania takie jak poniższe. Jeśli rozwiąże je poprawnie, stwierdzi, że pierwsza definicja jest za szeroka, a druga za wąska. Sprawdźmy!

Zadanie 2.

Na czym polegają błędy w poniższych definicjach? W każdej z par wyrazów skreśl wyraz zbędny.

a) Wilk jest to ssak drapieżny.

Definicja jest **za wąska/za szeroka** – istnieją inne drapieżne ssaki, niebędące wilkami, np. tygrys.

b) Człowiek jest to Chińczyk.

Definicja jest **za wąska/za szeroka** – istnieją ludzie niebędący Chińczykami.

Jeżeli nauczyciel zechce rozwinąć umiejętności swoich uczniów, zaproponuje im budowanie definicji. Uczeń otrzyma materiał do pracy i zadanie do wykonania. Przeczytajmy zadanie 4.

Zadanie 4.

Budowanie definicji wyrazów to podstawowe zadanie twórców słowników i przydatna umiejętność, która pomaga nam objaśniać znaczenie słów.

Przeczytaj poniższe definicje i uzupełnij tabelkę według przykładu.

aksamit – ‘tkanina z jedwabiu i wełny lub bawełny, albo z czystego jedwabiu, pokryta z jednej strony miękkim, krótkim włosem’

Słownik języka polskiego, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1958-1969.

kot – ‘zwierzę domowe o miękkiej sierści, długim ogonie, długich wąsach i łapach zakończonych pazurami’

sjp.pwn.pl/szukaj/kot

Wyraz	Znaczenie ogólne	Cechy specyficzne	Definicja
wróbel	ptak	mały, szarobrzazowe upierzenie	mały ptak o szarobrzazowym upierzeniu
sosna			
długopis			
wiertarka			

Przykłady można by mnożyć. Nie to było celem napisania niniejszego tekstu. Moim zamiarem było z jednej strony zwrócenie uwagi na zadania, których rozwiązanie było dla gimnazjalistów sukcesem i na te, które zakończyły się porażką oraz poszukiwanie przyczyn niepowodzeń, z drugiej zaś strony wskazanie dróg, które prowadzą do sukcesu. Tylko poprzez wielokrotne ćwiczenia przygotowujemy uczniów do egzaminu. Jednak nie chodzi o ćwiczenia egzaminacyjne, uczenie „pod egzamin”, tylko o codzienną pracę nad zgłębianiem tajników ojczystego języka i literatury. Im częściej każemy naszym uczniom mierzyć się z problemami, badać, tworzyć, tym lepiej przygotowujemy ich do egzaminu. Im częściej uświadomimy sobie i uczniom, na czym polegają popełniane przez nich błędy, tym spokojniejsi będziemy w dniu egzaminu. Pod warunkiem, że braki wyrównamy, wiedzę i umiejętności utrwalimy, a talenty rozwiniemy. Materiały ODE na pewno w tym pomogą. Życząc samych sukcesów, zachęcam do sięgania po nie.